

Kulturhistorisk förstudie

Från Abborrabacken till Turkiet

Kulturhistorisk förstudie inför planerad vindkraftsetablering,
delområde 3–5, delen Falla-Gådeberg-Hylte

*Bringetofta och Malmbäcks socknar i Nässjö kommun
Jönköpings län*

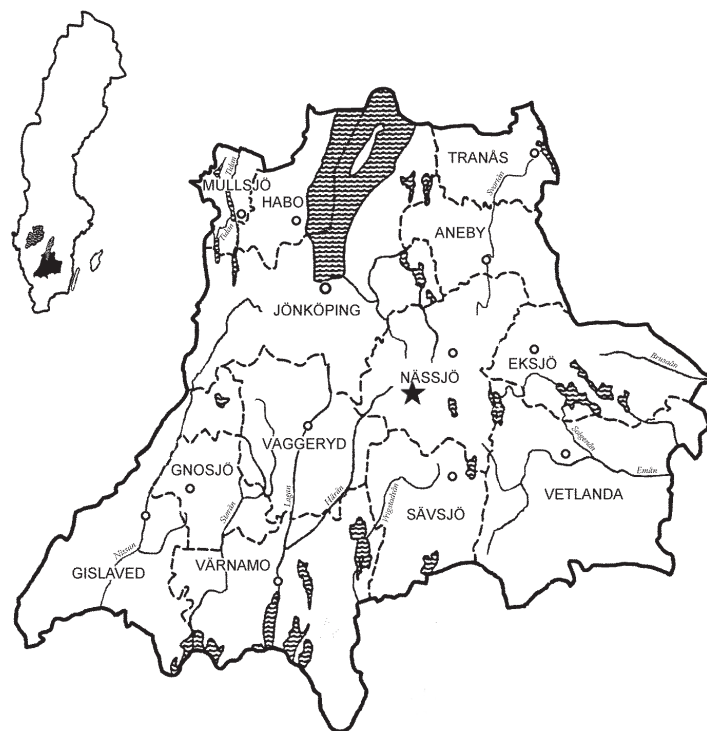

Kulturhistorisk förstudie

Från Abborrabacken till Turkiet

Kulturhistorisk förstudie inför planerad vindkraftsetablering,
delområde 3–5, delen Falla-Gådeberg-Hylte

*Bringetofta och Malmbäcks socknar i Nässjö kommun
Jönköpings län*

Rapport och ritningar: Rickard Wennerberg

Grafisk design: Anna Stålhammar

Tryckning och distribution: Birgitta Blomkvist och Marita Tidblom

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping

Tel: 036-30 18 00

E-post: info@jkpglm.se

www.jkpglm.se

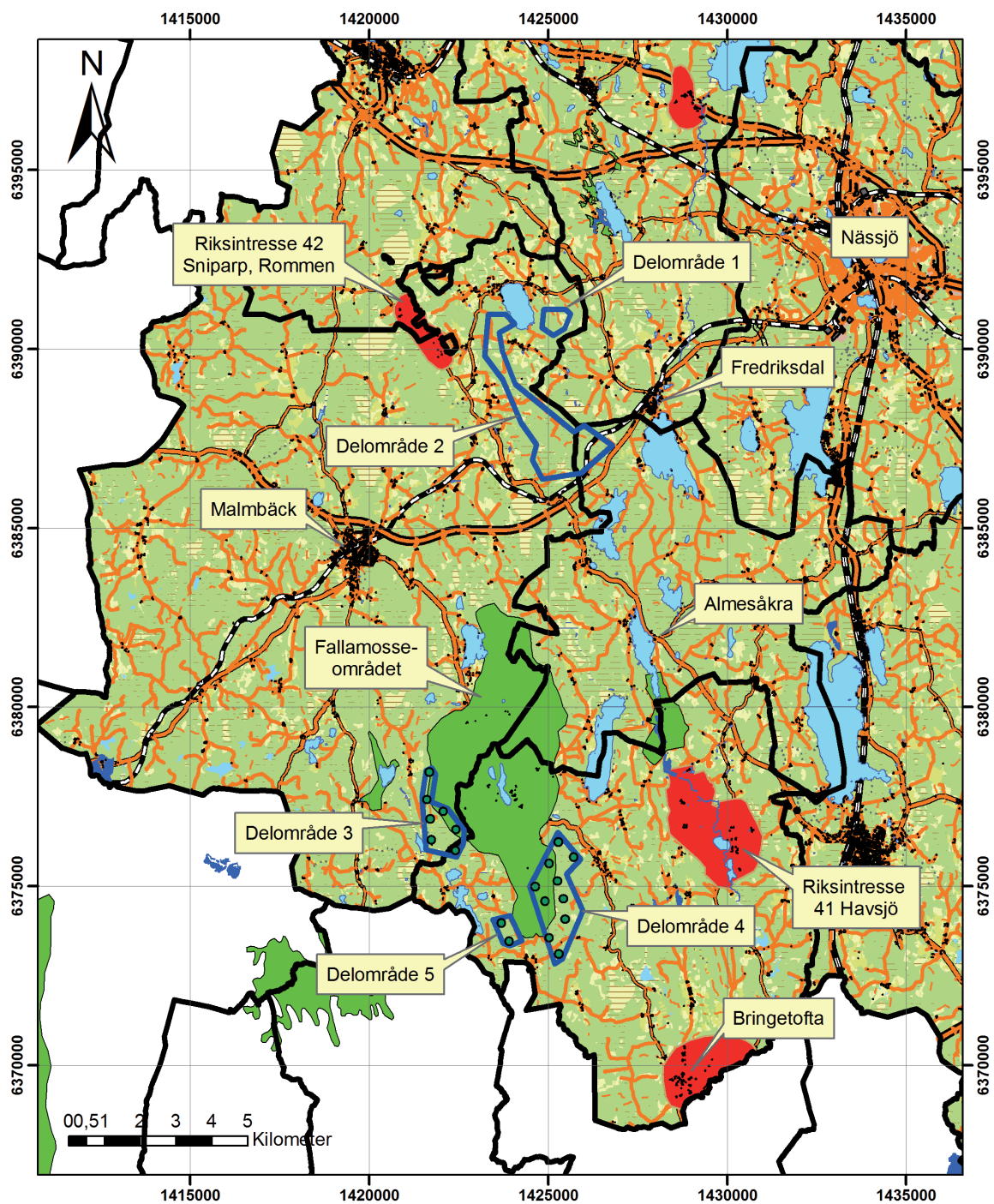
Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:

Ur karta © Lantmäteriet. Medgivande MS2007/04833.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2008

Innehåll

Inledning.....	5
Målsättning och metod	5
Topografi.....	6
Fornlämnings- och kulturmiljö.....	6
Riksintressen	7
Bevarandevärda områden och objekt.....	7
Naturområden och ängs- och hagmarksinventeringar.....	7
Tidigare undersökningar.....	7
Delområde 3–5	9
Delområde 3	9
Åtgärdsförslag.....	14
Delområde 4	14
Resultat av fältbesiktningen.....	16
Åtgärdsförslag.....	16
Delområde 5	16
Åtgärdsförslag.....	17
Det äldre kartmaterialet.....	17
Sammanfattning.....	18
Administrativa uppgifter.....	20
Referenser.....	21
Tryckta källor.....	21
Otryckta källor.....	22
Arkiv.....	22
Kartunderlag.....	22
Figurförteckning.....	23

FIGUR 1. Utdrag ur digitala fastighetskartan. Delområdena är markerade med blå linje. Riksintressen är röda områden, medan naturintressen är gröna områden. Sockengränserna är markerade med svarta linjer. Skala 1:150 000.

Inledning

Med anledning av att Nässjö Affärsverk planerar för etablering av vindkraftverk väster om Fredriksdal och söder om Malmbäck, Nässjö kommun, genomförde Jönköpings läns museum sensommaren hösten 2008 en kulturhistorisk förstudie över fem delområden inom Almesåkra, Bringetofta och Malmbäcks socknar i Nässjö kommun. Förstudien gjordes på uppdrag av Nässjö Affärsverk AB, genom Caroline Möller. Fält- och rapportansvarig var Rickard Wennerberg, antikvarie vid Jönköpings läns museum. Denna rapport omfattar de tre sydligaste delområdena (delområde 3–5), vilka var belägna i huvudsak mellan byarna Falla i väster, Gådeberg i öster, samt Hylte i söder. Delområdena ligger i Bringetofta och Malmbäcks socknar. De två övriga norra delområdena (1–2) i Almesåkra och Malmbäcks socknar avrapporteras i Jönköpings läns museums arkeologiska rapport 2008:67.

Sammanlagt omfattar den kulturhistoriska förstudien fem delområden med en sammanlagd yta av ca 960 hektar. Fortsättningsvis benämns delområdena som nr 1–5 (se FIGUR 1). Denna rapport omfattar alltså endast delområdena 3–5.

I linje med rådande samhällsutveckling som syftar till en hållbar utveckling är det positivt att mer resurser satsas på förnyelsebar energi och som även syftar till att göra samhället så oberoende som möjligt av fossila bränslen. Dock är det viktigt att dessa satsningar och byggnationer görs i samråd med kultur- och naturvård och med hänsyn till de värdefulla miljöer som kan komma att beröras.

Det bör också påpekas att i rapporten omtalas *fasta fornlämningar* och *övriga kulturhistoriska lämningar*. I samband med exploateringar av områden som omfattar förstnämnda lämningar sker vanligen någon form av arkeologisk insats. I förekommande fall sker detta också vid exploatering av lämningar som har status som övrig kulturhistorisk lämning.

Vid exempelvis arkeologiska utredningar kan också lämningars status förändras, t ex kan ett röjningsröseområde få status som fast fornlämning. Även lämningar, vars beskrivningar är bristfälliga kan vid dylika insatser komma att behöva kompletteras inför vidare arkeologiska insatser.

Målsättning och metod

Den kulturhistoriska förstudien syftar till att ge en översiktlig beskrivning och analys av fornlämningar och kulturhistoriskt värdefulla kulturmiljöer. Målsättningen är att söka erhålla en helhetssyn på landskapets och bebyggelsens utveckling i ett långt tidsperspektiv. Den kulturhistoriska förstudien ska även kunna vara underlag i en MKB-process.

Metoden inbegrep kart- och arkivstudier, en kortare fältbesikt-

ning av kända forn- och kulturmiljöer, samt rapportarbete. Förstudien syftar till att ge en översiktlig beskrivning och analys av fornlämningar och kulturhistoriskt värdefulla kulturmiljöer.

Topografi

De här aktuella delområdena 3–5 är belägna i Bringetofta och Malmbäcks socknar i Nässjö kommun. Dessa socknar räknas till Västra härad. Inom Nässjö kommun finns relativt rikligt med mindre sjöar och myrmarker. Landskapet präglas av barrskog, myrar och odlad mark (Andersson *et al* 1994a).

Delområdena är belägna inom de högst belägna partiet på sydsvenska höglandet, vilka vanligen når höjder mellan ca 330–370 meter över havet. Drygt 1,5 kilometer väster om delområde 3 ligger Tomtabacken, som med 377 meter över havet är Götalands högsta punkt. Mindre än 1,5 kilometer nordöst, respektive drygt 1,5 kilometer nordväst om delområde 4, finns Ekelsjö, som är länets högst belägna sjö på 345 meter över havet (Andersson *et al* 1994a).

Bygden väster och sydväst om Nässjö är alltså del av det sydsvenska höglandet. Berggrunden utgörs företrädesvis av vad som kallas yngre ögonförande granit. Mot väster i området kring Malmbäck är ett vittförgrenat, nord-sydligt stråk med vulkanit. Väster om Malmbäck löper också ett stråk med yngre granit och kvartssyenit i nordöst-sydvästlig riktning. Längre österut vidtar den så kallade Almesåkrgruppen, som består av konglomerat, skiffer och sandsten (Sveriges geologiska undersökning).

Delområde 3 ligger några hundra meter sydöst om Falla by och mindre än en kilometer sydöst om Fallasjön. Den sydöstra delen sträcker sig in i Bringetofta socken, medan resterande del är inom Malmbäcks socken. Norra delen av delområde 4 är beläget endast några hundra meter väster om byn Gådeberg. I södra delen ligger Hylte by endast några hundra meter sydväst om delområdet. Det lilla delområde 5 är beläget mindre än 400 meter öster om Sörsjön och endast några hundra meter nordväst om Hylte by. Både delområde 4 och 5 ligger inom Bringetofta socken.

Fornlämnings- och kulturmiljö

Historiskt sett var området för delområde 3 främst beläget inom Falla by, förutom sydöstra delen som tillhör Kalvsås by. Falla by kom i mitten av 1700-talet i lantmätarsläkten Dukers ägo (Löw 1978). Delområde 4 är företrädesvis beläget inom Hylte, Strustorp, Fägerhult och Gådebergs marker, medan det lilla delområde 5 är helt beläget inom Hylte bys ägor.

För ytterligare redogörelser över forn- och kulturlämningar i och omkring de enskilda delområdena, se nedan.

Riksintressen

Närmare tre kilometer öster om delområde 4 ligger Havsjö, Riksintresse nr 41, vilket innehåller en fornlämningsmiljö med gravar och odlingslämningar från brons- och järnålder (Johnsson & Remmare 1996).

Bevarandevärda områden och objekt

Något väster om Sörsjön och alldeles nära kommungränsen mot Sävsjö kommun finns Område Kalvsås i Bringetofta socken (nr 302, Ahlqvist *et al* 2007), en välbevarad bymiljö, vilken i kommunens kulturmiljöprogram 2007 klassats såsom vara av lokalt kulturhistoriskt intresse. Några kilometer öster om Sörsjön, också i Bringetofta socken ligger Gammelgården i Götestorp, samt Gådebergs missionshus (nr 303 och 304, Ahlqvist *et al* 2007). Bägge dessa objekt betecknas som vara av lokalt intresse för byggnadsvården.

Ca 1,5 kilometer nordöst om delområde 4 fanns tidigare Område Ulvahult i Bringetofta socken (nr 33, Hagren 1998). Ulvahult är en gles radby med sex gårdar, som betecknades vara av lokalt kulturhistoriskt intresse. Detta objekt omfattas dock ej av 2007 års kulturmiljöprogram.

Naturområden och ängs- och hagmarksinventeringar

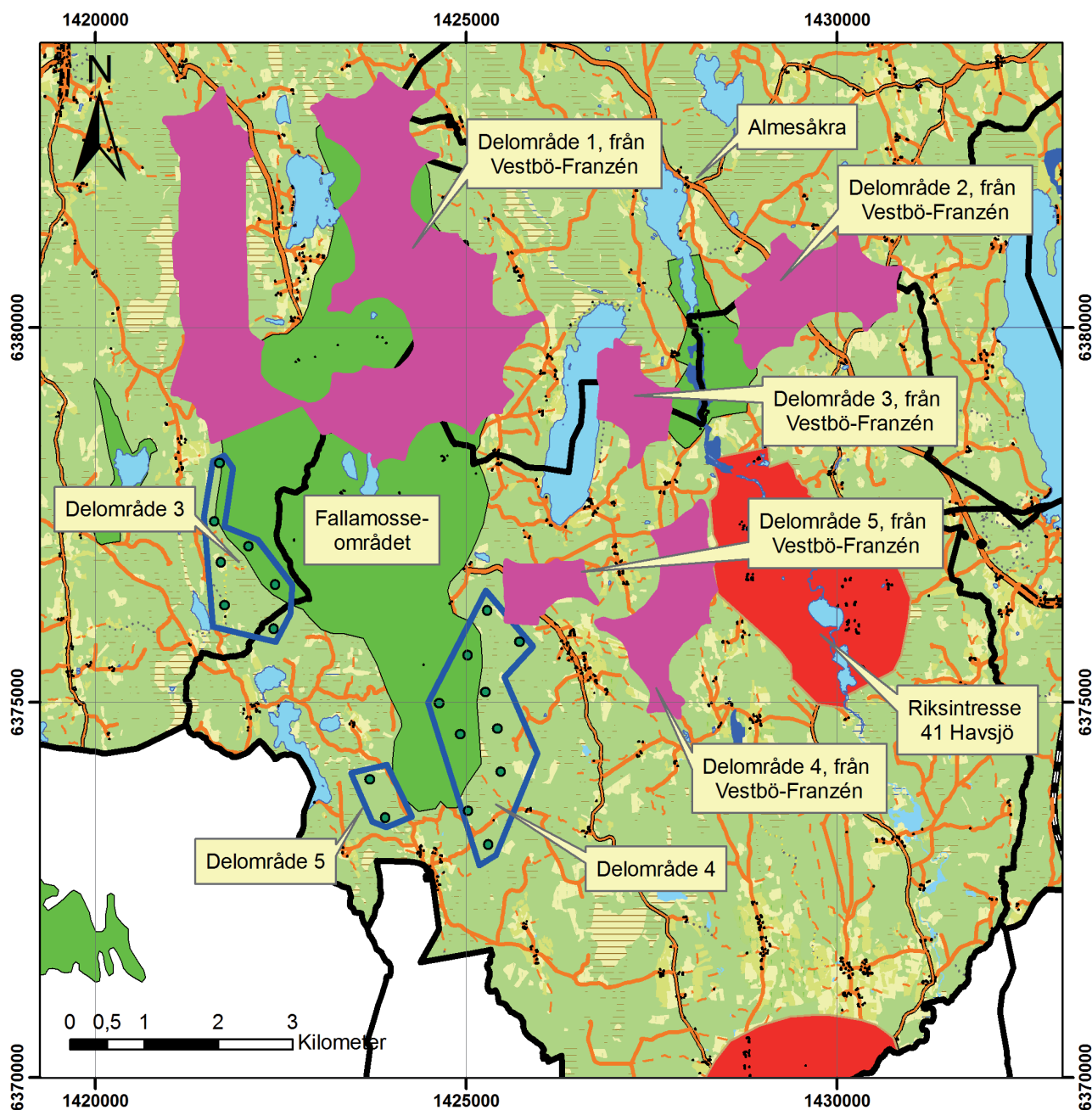
Två av de tre sydligaste delområdena (3 och 4) omfattas även av det stora Fallamosseområdet, inom naturmiljövården klassat som värdefullt mossekomplex och Riksintresse nr 24 för naturvården. Fallamosseområdet tangerar även delområde 5 i dess östra del.

Omfattande ängs- och hagmarksinventeringar har genomförts i Nässjö kommun. I början av 1990-talet inventerades dessa naturtyper i kommunen (Andersson *et al* 1994a och b). Dessa områden innehåller ett stort biologiskt värde, men har också betydelse för landskapsbilden och kulturhistorien.

Tidigare undersökningar

I Nässjö kommun har tidigare flera liknande utredningar genomförts. I början av 1980-talet gjordes en översiktlig kulturhistorisk utredning (Lindqvist 1981). 1989 antog Nässjö kommunfullmäktige kulturminnesvårdsprogrammet varvid en inventering av representativa miljöer i kommunen presenterades (Ahlqvist 1991). Efter kommunens kulturmiljöprogram från 1998 (Hagren 1998) tillkom, efter ett beslut om revidering, det nya kulturmiljöprogrammet *Värdefulla byggnader och miljöer*, vilket antogs 2006 (Ahlqvist *et al* 2007). Programmet redovisar områden av riksintresse för kulturmiljövården (skyddade enl. Miljöbalken), byggnadsminnen (skyddade i KML) samt områden som kommunen lyft som bevarandevärda (skyddade enligt PBL 3 kap §12).

Inom undersökningsområdet finns inga objekt eller områden som

FIGUR 2. Delområde 3–5 i relation till delområden i tidigare kulturhistorisk förstudie (Vestbö-Franzén 2008). De här aktuella delområdena är markerade med blå linje. Delområdena från den tidigare gjorda förstudien är markerad med rosa ytor.

ingår i bevarandeprogrammet. Det finns dock områden som gränsar till utpekade kulturhistoriskt värdefulla miljöer, vilket ställer krav på hänsyn och anpassning. Det kan även finnas enskilda kulturhistoriskt värdefulla byggnader inom området, som inte identifierats i denna översiktliga utredning.

Äldre bymiljöer och bystrukturer har generellt ett kulturhistoriskt värde som bör beaktas. Även kulturlandskapet med det för regionen

karaktäristiska småbrutna odlingslandskapet och en mångfald av kulturbärande landskapselement bör värnas.

Så sent som 2008 gjordes ytterligare en kulturhistorisk förstudie inför planerad vindkraftsutbyggnad (Vestbö-Franzén 2008). Denna omfattade fem delområden belägna sydöst om Malmbäck och i området mellan Almesåkra och Gådeberg. Delområde 1 och 4 i denna förstudie tangerar närmast delområde 3 och 4 i den här föreliggande förstudien (se FIGUR 2).

Vad beträffar arkeologiska insatser, genomförde Jönköpings läns museum år 1977 en undersökning i Malmbäcks socken av vad som var kvar av en gravgrupp som ursprungligen bestått av en kvadratisk stensättning, en domarring, en oregelbunden stensättning, en rest sten, samt en kantställd häll (Areslätt 2008).

1987 delundersöktes och återställdes en skeppssättning i Barkansjö (RAÄ 2, Almesåkra socken). Skeppssättningen hade tidigare skadats i samband med markberedning och vid återställningsarbetet framkom inga fynd (Varenius 2000).

År 2000 utförde Jönköpings läns museum en förundersökning/schaktkontroll vid Bringetofta kyrka (Haltiner-Nordström 2003). Skelettdelar från tidigare begravningar, samt keramik och enstaka bronsföremål framkom. 2003 genomfördes en förundersökning inom gravfältet RAÄ 31a i samband med uppförandet av ett fritidshus (Engman 2003). Inget av intresse framkom dock. Året därpå gjorde Jönköpings läns museum en förundersökning vid det skadade gravfältet RAÄ 31b, Bringetofta socken (Ameziane 2004). Endast enstaka brända ben framkom vid denna förundersökning.

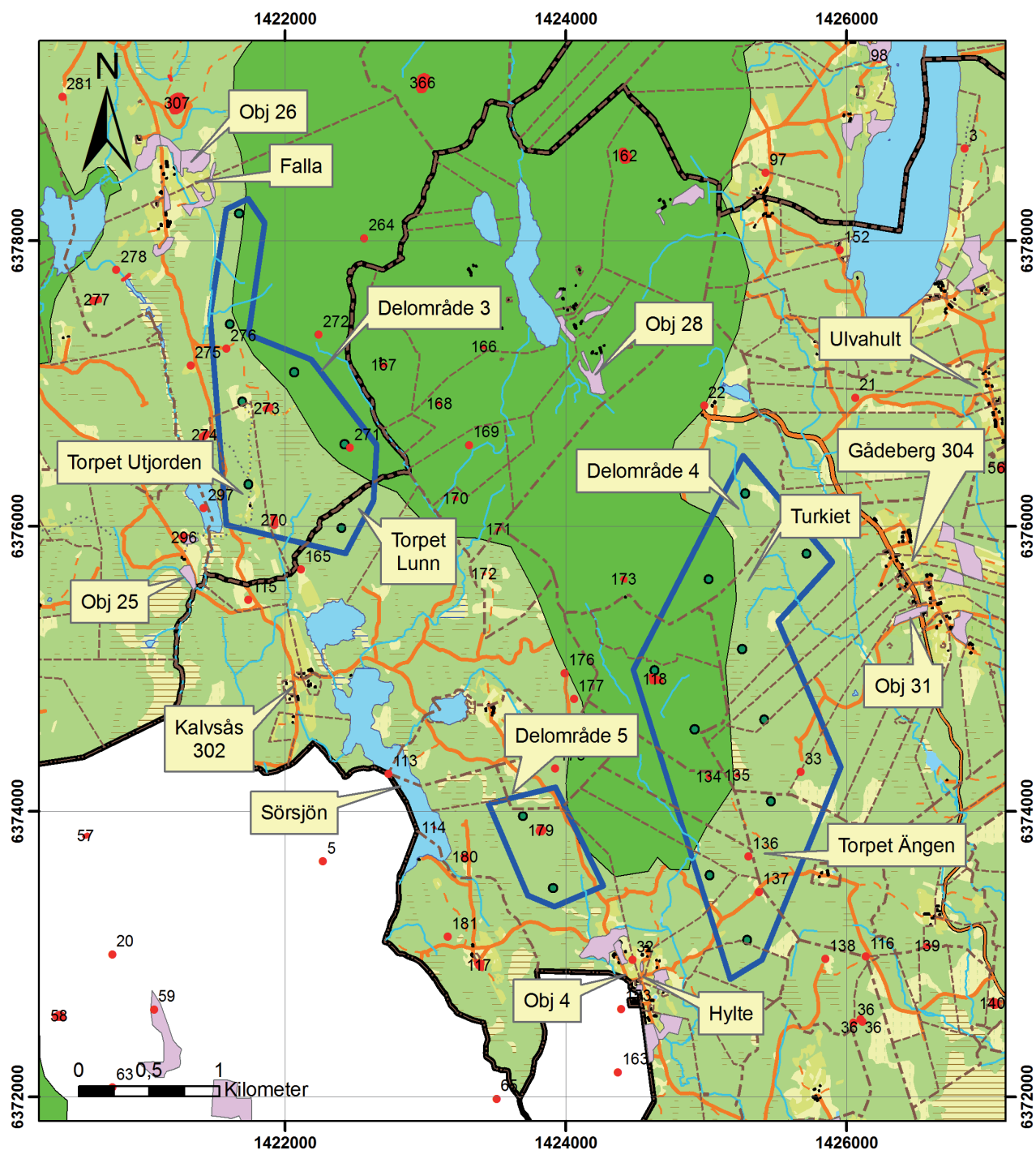
Delområde 3–5

Delområde 3

Delområdet är beläget en dryg kilometer norr om kommungränsen mot Sävsjö (se FIGUR 3). Genom det sydöstligaste delområdet löper sockengränsen mellan Malmbäck och Bringetofta. Den nordöstra och östra delen omfattas av det stora Fallamosseområdet, Riksintresseområde 24 för naturvården. Inom delområdet finns fyra registreringar i fornminnesregistret, RAÄ 270, 271, 273 och 276. Samtliga är belägna i Malmbäcks socken och utgörs av de sentida torplämningarna Ängen, Hultet och Lunden, samt backstugelämningen Fällan. Alla har status som övrig kulturhistorisk lämning.

Närmare 300 meter sydväst om delområdet ligger RAÄ 296, Malmbäcks socken, en uppgift om att ett kloster med tillhörande kyrkogård skall ha funnits på platsen.

I den lilla Älmhultasjön, omedelbart sydväst om delområdet finns RAÄ 297, Malmbäcks socken, Ellingesjön, som är en plats med tradition. Tidigare skall Älmhultasjön ha kallats Ellingesjön. Också RAÄ 297 är en övrig kulturhistorisk lämning.

FIGUR 3. Delområde 3–5 och omgivande lämningar och objekt. Delområdena är markerade med blå linje. Fornlämningar är markerade med rött, objekt inom ängs- och hagmarksinventeringen med lila. Svart linje visar sockengränserna. Det större gröna området är utsträckningen för Fallasömsområdet. Gröna ringar är planerade vindkraftverk. Medtaget på kartan är också bevarandevärda miljöer och objekt i Näsby kommuns kulturmiljöprogram.

Endast ca 80, respektive 160 meter väster om delområdet ligger RAÄ 274 och 275, Malmbäcks socken, torplämningen Perkullen och backstugelämningen Enekullen. Även dessa har status som övrig kulturhistorisk lämning.

Ca 600, respektive 800 meter väster om delområdet ligger RAÄ 277 och 278, Malmbäcks socken. RAÄ 277 utgörs av både torp- och backstugelämningen Lövholmen. RAÄ 278 består av en kraftverkslämning med dammvall och grund efter turbinbyggnad. Bägge har status som övrig kulturhistorisk lämning. Kraftverket skall ha byggts i början av 1920-talet och var i bruk till efter andra världskriget. Verket försåg byarna Falla, Estenstorp och Brunseryd med elektricitet. I slutet av 1800-talet skall en kvarn och före denna även en såg ha funnits på platsen (Löw 1978).

I samma område som kraftverkslämningen ses även tre kvarn-lämningar i den avmätningsskarta Jonas Petersson Duker upprättade 1727 (Falla akt E76-11:2). På samma karta ses för övrigt, förutom gården Falla, även ryttartorpet Filebo och torpet Klippan (RAÄ 282 respektive 283, Malmbäcks sn).

Två torplämningar, RAÄ 264 (Oxhagen) och RAÄ 272 (On, Öen), är belägna ca 200 meter nordöst, respektive 700 meter öster om delområdet och innanför sockengränsen till Malmbäck. Bägge är övriga kulturhistoriska lämningar.

Närmare 450 till en dryg kilometer öster och sydöst om delområdet och i Bringetofta socken finns ytterligare sju torplämningar, RAÄ 166–172. Också dessa har status som övriga kulturhistoriska lämningar.

Slutligen, ca 170, respektive 500 meter söder om delområdet ligger RAÄ 115 och 165, bägge i Bringetofta socken. RAÄ 115 är en kvadratisk stensättning, medan RAÄ 165 utgörs av torplämningen Mossafällan. Stensättningen har status som fast fornlämning, medan RAÄ 165 är en övrig kulturhistorisk lämning. Något nordöst om Mossafällan och inom delområde 3, är även platsen för torpet Lunn, enligt storskifteskarta över Kalvsås från 1806 (Kalvsås akt E19-21:1). Platsen för torpet är ej registrerad i fornminnesregistret.

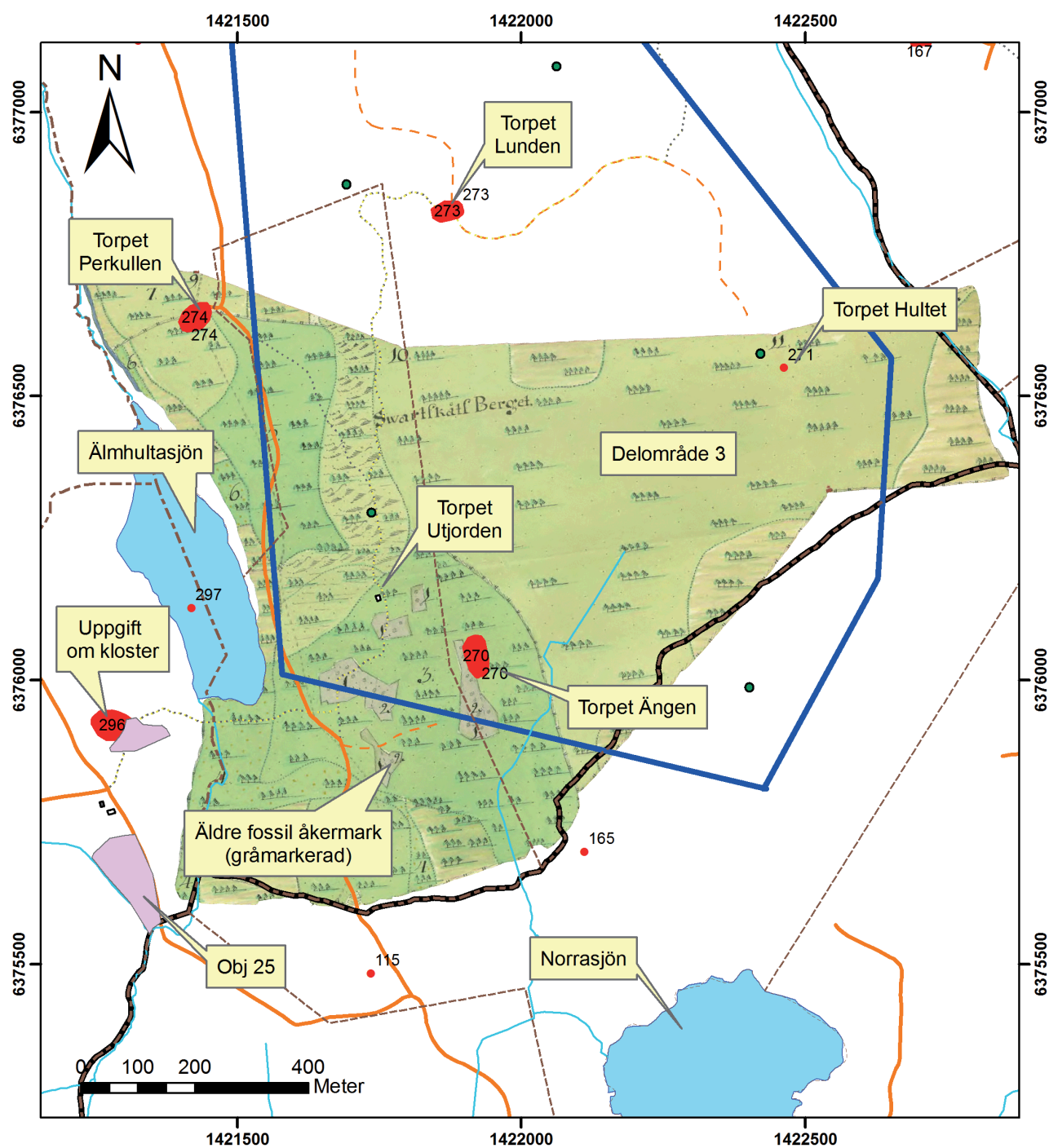
I en avmätning (se FIGUR 4) från 1750 av kronoutjorden Falla (Falla akt E76-11:3), anges att:

Falla, en nu för tiden obebygd Crono Utjord, som Räntar... ..under Rustning hemmanet Falla 1 hel skatte, af Jönkiöping Compagnie No 2. Hwilken utjord Pär Olafson i Kalsås,... ..utwist, bestå af föliande Lägenheter, som i Långeliga tider, gagnats til Falla Rusthåll...

I den sydvästra delen av utjordens marker, något sydöst om nuvarande Älmhultasjön, finns:

*Falla torp. En Äng
...ödesåkrar, bestående af mulljord, som i långeliga tider legat uti fast linda, hwilka dels med finerre och större skog äro bewuxne... ..som är tiennelig at uptaga, ock til årligit utsäde bringa...*

Ett torp som uppstår något efter 1750 i detta område får typiskt

FIGUR 4. Södra delen av delområde 3 med rektifierad lantmäterikarta. Delområdet är markerat med blå linje. Fornlämningar är markerade med rött, varav den yngre torpbebyggelsen markerats med namn. Objekt inom ängs- och hagmarksinventeringen är markerat med lila. Gröna ringar är planerade vindkraftverk. Den rektifierade avmätningsskarta är över kronoutjorden Falla från år 1750 (Falla akt E76-11:3), där den dåvarande äldre åkermarken är markerad med grått. Rektifiering av Rickard Wennerberg.

nog namnet Utjorden (se nedan). Torpets mangårdsbyggnad finns fortfarande kvar i delområdets sydvästra del. Även torpet Ängen (RAÄ 270) har legat i detta område (se vidare nedan).

Torpen tillhöriga Falla har avhandlats i en artikel i Nässjö hem-

bygdsråds årsskrift (Löw 1978). Här omnämns bl a grenadjär/ryttaretorpet Filebo (RAÄ 282) och torpen Utjorden, Öen (RAÄ 272), samt Klippan (RAÄ 283), vilka alla förekommer i den första husförhörlängden från 1753. Torpet Utjorden, som var det största torpet under Falla, var bebott till 1957, medan de övriga läggs ned mellan åren 1937 och 1947 (Löw 1978). Utjordens mangårdsbyggnad står, som nämndes ovan, fortfarande kvar inom sydvästra delen av delområde 3. Filebo tillkom sannolikt redan under 1680-talet efter indelningsverkets tillkomst och var ryttartorp fram till 1820-talet. Den förste ryttaren omtalas år 1706. Från 1824 kom benämningen grenadjärer att användas om de avsuttna ryttare som tidigare kallats dragoner. Fallas grenadjärtorp tillhörde Jönköpings kompani (Löw 1978, Säll 2001).

Från en husförhörlängd 1780 förekommer även backstugorna Hagen (Dilshagen) och Pehrkullen (RAÄ 274), varav den sistnämnda lades ned år 1894. Från 1790-talet återfinns också torpen Ängen (RAÄ 270) och Nybygget, som kring 1820 får namnet Oxhagen (RAÄ 264). Bägge dessa torp läggs öde mellan åren 1937 och 1947 (Löw 1978).

I en husförhörlängd från 1810-talet förekommer backstugan Hytten, som snart får namnet Lunden (RAÄ 273) och som från 1830-tal står omnämnd som torp. Detta torp läggs ned 1908. Kring 1820 förekommer ytterligare en backstuga, som endast förefaller ha existerat några enstaka år, eftersom de boende några år senare omnämns som boende på Lunden (Löw 1978).

Kring 1820 förekommer även torpet Abrahamstorp, men som snart kommer att kallas Hultet (RAÄ 271). Den första namnformen kom av namnet på den förste brukaren Abraham Hansson. Torpet lades ned i början av 1900-talet, men rykten florerade att det spökade på platsen. Torpet Lövholmen (RAÄ 277) skall ha varit det yngsta torpet under Falla och tillkom 1861. Torpet läggs öde före 1920. Sedan 1877/87 fanns även en backstuga med namnet Lövholmen på platsen (RAÄ 277), vilken läggs ned redan år 1908 (Löw 1978).

Fyra backstugor förekommer i källorna. Ungefär 1861 skall backstugan Fällan (RAÄ 276) ha tillkommit, medan backstugan (Lilla) Filebo förekommer 1885. Backstugan Enekullen (RAÄ 275) skall ha tillkommit genom en utflyttning från torpet Perkullen kring 1890. Samtliga backstugor läggs öde mellan åren 1908 och 1920 (Löw 1978).

Inom delområdet är inga registrerade värdefulla ängs- eller hagmarker. Dryga 100 meter nordväst om delområdet finns emellertid objekt 26 (Falla), som bedömdes hysa en ovanligt varierad och rik ängsflora. Dryga 400 meter sydväst om delområde 3 är även objekt 25 (Södra Älmhult), vilken ansågs ha en både rik och varierad flora (Andersson *et al* 1994a).

Dock omfattas delområdets östra och nordöstra delarna av det

stora Fallamosseområdet, Riksintresse nr 24 för naturvården (se FIGUR 3), vilket kan innebära restriktioner från naturmiljövårdens sida beträffande vad som får göras inom detta område.

Åtgärdsförslag

Enligt tidigare studier på småländskt material (Bååth 1983), har det visat sig att särskilt utjordar som förekommer i 1500-talets jordeböcker kan vara indicier för medeltida ödegårdar, särskilt för beteckningar som ödegård, torp och ödetorp. Utjordar kan också innebära tidigare endast brukade marker.

I detta område har det alltså redan före år 1750 funnits äldre bebyggelse och äldre åkrar, vilka detta år anges vara delvis:

...med finerre och större skog äro bewuxne...

Efter 1750 har även två torp, Utjorden och Ängen, funnits i sydvästra delen av delområde 3. Det är sannolikt att stora delar av den äldre åkermarken också tagits i anspråk av senare tiders brukare, men äldre odlingsspår kan alltså finnas i området.

De lämningar som finns i och omkring delområde 3 utgörs främst av yngre torplämningar, men även platser med tradition och någon enstaka förhistorisk gravanläggning förekommer. Som visats finns det också belägg för en äldre utjord i sydvästra delen av området, samt möjligen lämningar efter ett torp (Lunn) i sydöstligaste delen.

Vid en framtida etablering av vindkraftverk och eventuella nya transportvägar inom området bör de kulturhistoriska lämningarna i möjligaste mån undvikas. På liknande sätt bör de omkringliggande lämningarna undvikas vid anläggande/förbättrande av eventuella nya transportvägar till området.

Också det faktum att delområdets östra och nordöstra delar berörs av Fallamosseområdet, Riksintresse nr 24 för naturvården, kan innebära restriktioner ur naturmiljövårdshänsyn beträffande vad som får göras inom detta område.

Vid fortsatt exploatering av området förordar Jönköpings läns museum att en arkeologisk utredning, etapp 1, med bl a en noggrannare fältinventering genomförs inom delområdet. Eftersom ytterligare lämningar kan finnas inom delområdet är det av vikt att försöka erhålla en bättre bild av vilken karaktär dessa är av, samt avgränsa deras utsträckning.

Delområde 4

Detta delområde ligger endast 700 meter nordöst om kommungränsen mot Sävsjö och i Bringetofta socken (se FIGUR 3). Inom delområdet är sex lämningar registrerade i fornminnesregistret, RAÄ 33, 118, samt 134–137, samtliga Bringetofta socken. RAÄ 33 är en minnessten, enligt uppgift rest av doktor Brinell på platsen där

traktens sista trollkärring skall ha bott. Den är en övrig kulturhistorisk lämning. RAÄ 134 är platsen för torplämningen Salen, medan RAÄ 135 utgörs av torpet Norra Silkön. Likaså är RAÄ 136 plats för torpet Södra Silkön och RAÄ 137 torplämningen Grönlid. Samtliga dessa torplämningar har status som övrig kulturhistorisk lämning.

I delområdets västligaste del ligger RAÄ 118, Strustorp gamla tomt. Gården omnämnes bl a år 1689 och gårdstomten har status som fast fornlämning.

Enligt Generalstabskartan från 1875 skall även ett soldattorp ha funnits i norra delen av delområdet (Generalstabskartan). Möjligen indikeras platsen för torpet av platsnamnet *Turkiet*, beläget i norra delen av delområdet.

Ca 500 meter väster om delområde 4 finns RAÄ 177, torplämningen Sunnet. Drygt 170 meter nordnordväst om denna är RAÄ 176, torpet Skogsdal. Ca 350 meter nordväst om delområdet är ytterligare en torplämning, RAÄ 173, Lövholmen kallat. Samtliga dessa är övriga kulturhistoriska lämningar.

450 meter nordnordväst om delområdet ligger RAÄ 22, ett runt röse, vilket har status som fast fornlämning. Närmare 900 meter nordöst om delområdet finns RAÄ 21, platsen för en kolerakyrkogård. Enligt uppgift skall tre personer från Broddarp ha begravts här 1856.

400 meter till närmare en kilometer sydöst om delområdet ligger RAÄ 36:1–3, 116, 138 och 139. RAÄ 36 är en gravgrupp om tre stensättningar, varav två (nr 1 och 2) är kvadratiska och den tredje rund. Samtliga dessa har status som fast fornlämningar. RAÄ 116 utgörs av en minnessten, den så kallade Svanska stenen. På stenen är bl a årtalet 1780 inhugget. RAÄ 116 har status som fast fornlämning. RAÄ 138 och 139 utgörs av torplämningarna Högalund och Häggaboda. Bägge dessa är övriga kulturhistoriska lämningar.

Inom delområdet förekommer inga registrerade värdefulla ängs- eller hagmarker. Däremot är objekt 28 (Ekelsjö) beläget en dryg kilometer nordväst om delområdets norra del är. Ekelsjö är betecknat som ett variationsrikt odlingslandskap med delvis höga botaniska värden. Ca 700–800 meter öster om norra delen av delområdet ligger objekt 31 (Gådeberg), med betes- och hagmarker innehållande höga biologiska värden och naturvärden. Dryga 400 meter sydväst om delområdet finns även objekt 4 (Hylte), ett objekt där ängsfloran bedömdes vara mycket väl bibehållen och rik och med ett mycket högt naturvärde (Andersson *et al* 1994a).

De västra delarna av delområde 4 är emellertid belägna inom Fallamosseområdet, Riksintresse nr 24 för naturvärden. Detta kan innebära begränsningar ur naturmiljövårdshänsyn kring vad som får göras inom detta område.

Resultat av fältbesiktningen

En fältbesiktning gjordes inom mindre ytor av södra delen av delområde 4. Platsen för torplämningen Ängen, vilken ej är registrerad i fornminnesregistret, kunde konstateras ca 50 meter öster om torpet Södra Silkön (RAÄ 136). På platsen för husgrunden vid Ängen står en träskylt med texten *Ängen*, vilken uppsatts av hembygdsföreningen. Vidare kunde ett stort antal röjningsrösen och stenmurar konstateras inom den sydligaste delen av delområde 4. Områdets karaktär präglas här till stor del av de väl bevarade torpmiljöerna från 1800- tidigt 1900-tal.

Åtgärdsförslag

Om en eventuell etablering av vindkraftverk och nya transportvägar sker inom delområdet bör de kulturhistoriska lämningarna i möjligaste mån undvikas. Även de omkringliggande lämningarna bör undvikas vid anläggande/förbättrande av eventuella nya transportvägar till området. Särskilt gäller detta västligaste delen av delområde 4, där Strustorps gamla tomt ligger. Gårdstomten är fast fornlämning. Kommer en fortsatt exploatering att beröra denna kommer sannolikt en arkeologisk undersökning att behöva göras, vilket Länsstyrelsen beslutar om. Studien och fältbesiktningen har också visat att ytterligare torplämningar (*Turkiet?* och *Ängen*), samt omfattande lämningar efter äldre odling finns, eller kan finnas i området.

De lämningar som finns i och omkring delområdet utgörs främst av yngre torplämningar, men även en kolerakyrkogård från historisk tid, två minnesstenar och flera förhistoriska gravanläggningar finns i eller omkring delområdet.

Då de västra delarna berörs av Fallamosseområdet, kan detta innebära restriktioner kring vad eller vilken etablering som kan ske i detta område.

Vid en eventuell fortsatt exploatering av området förordar Jönköpings läns museum att en arkeologisk utredning, etapp 1, bl a i form av en noggrann fältinventering görs inom delområdet. Då det finns ytterligare ej registrerade lämningar inom delområdet är det viktigt att försöka karakterisera dessa, samt avgränsa dessa.

Delområde 5

Delområdet är beläget endast några hundra meter norr och öster om kommungränsen mot Sävsjö, även detta i Bringetofta socken (se FIGUR 3). Delområdet tangerar i öster det stora Fallamosseområdet, Riksintresseområde 24 för naturvården. Inom delområde 5 finns endast en registrering i fornminnesregistret, RAÄ 179, Bringetofta socken. RAÄ 179 utgörs av torplämningen Högefälla, som saknar beskrivning i fornminnesregistret. 130 meter norr om området ligger ännu en torplämning, RAÄ 178, benämnt Hultet. Detta torp är med på den storskifteskarta över utmark/utägor som upprättades 1807

(Hylte akt E19–20:2). Ca 300 meter väster om delområdet finns RAÄ 180, också en torplämning, kallad Sjölyckan. Samtliga dessa torplämningar har status som övrig kulturhistorisk lämning.

450 meter väster om området ligger RAÄ 114, ön Nothornsberget i sjön Sörsjön, vilken är registrerad som en plats med tradition. Likaså ute i sjön finns RAÄ 113, en sten med namnet Järnviggehall, som var gränssten mellan Hylletofta och Bringetofta socknar och omnämnd redan år 1689. Dessa lämningar har status som övrig kulturhistorisk lämning.

Närmare 650 meter sydväst om delområdet ligger RAÄ 181, torplämningen Lindsbo. Några hundra meter sydöst om RAÄ 181 finns även RAÄ 117, gården Toviks gamla tomt, som har status som fast fornlämning. Närmare 600 meter sydöst om delområdet ligger RAÄ 32, en övrig kulturhistorisk lämning i form av ett röjningsröseområde.

Inom delområdet är inga värdefulla ängs- eller hagmarker registrerade. Dryga 300 meter sydöst om delområdet ligger dock ovan nämnda objekt 4 (Hylte), ett objekt innehållande mycket höga naturvärden (Andersson *et al* 1994a).

Åtgärdsförslag

Om en etablering av vindkraftverk och nya transportvägar inom delområdet sker, bör de kulturhistoriska lämningarna i möjligaste mån undvikas. Även de omkringliggande lämningarna bör undvikas vid anläggande/förbättrande av eventuella nya transportvägar till området.

Inom delområdet är endast en torplämning utan beskrivning sedan tidigare känd (RAÄ 179), och flertalet lämningar i omgivningarna är även de bebyggelselämningar som torp och en gårds-tomt (RAÄ 117).

Inga värdefulla ängs- eller hagmarker är registrerade inom området, men i östra delen ansluter delområdet till Fallamosseområdet.

Vid fortsatt exploatering av området förordar Jönköpings läns museum att en arkeologisk utredning, etapp 1, i form av bl a en noggrann fältinventering görs inom delområdet. Trots att inga indikationer på ytterligare lämningar finns inom detta område kan detta dock ej uteslutas. Vidare är det av vikt att torplämningen får en kompletterande beskrivning.

Det äldre kartmaterialet

Över delområdena finns ett omfattande kartmaterial bestående av olika lantmäterikartor som storskiftes- och laga skifteskartor. Storskifteskartorna är generellt från andra hälften av 1700- till första hälften av 1800-talet. Påfallande ofta överensstämmer dagens fastighetsgränser med den gränsdragning som framgår av dessa kartor.

Även enstaka äldre kartor, som avmätningsskator från första hälften av 1700-talet finns, som täcker delar av områdena.

Vad som framgår av det äldre kartmaterialet är att större delen av de olika delområdenas marker under 1700- och 1800-tal var utmark åt de gårdar och byar som fortfarande finns i trakten. Generellt är det också ett öppnare landskap som framgår av kartorna, eftersom stora delar av utmarkerna var betesmark för gårdarnas och byarnas djur.

Delområde 3 är till största delen beläget inom Falla bys marker, förutom den sydöstra delen, som var del av Kalvsås by. Den sydligaste delen av delområdet var i mitten av 1700-talet kronoutjord och blev föremål för en avmätning 1750 (Falla akt E76-11:3, jfr även ovan).

Delområde 4 utgjorde, enligt storskifteskartor över byarna Hylte och Gådeberg, av betesmark och skog. Likaså var delområde 5 del av Hylte bys marker och bestod enligt storskifteskartan från 1807 (Hylte, akt E19-20:2) främst av betesmark och skog.

Sammanfattning

Sensommaren-hösten 2008 genomförde Jönköpings läns museum en kulturhistorisk förstudie över fem delområden inom Almesåkra, Bringetofta och Malmbäcks socknar i Nässjö kommun. Förstudien gjordes på uppdrag av Nässjö Affärsverk AB med anledning av planerad vindkraftsetablering. Fält- och rapportansvarig var Rickard Wennerberg vid Jönköpings läns museum.

Föreliggande rapport omfattar de tre sydligaste delområdena (delområde 3–5), vilka var belägna i huvudsak mellan byarna Falla i väster, Gådeberg i öster, samt Hylte i söder. Delområdena ligger i Bringetofta och Malmbäcks socknar. De två övriga norra delområdena (1–2) i Almesåkra och Malmbäcks socknar avrapporterats i Jönköpings läns museums arkeologiska rapport 2008:67.

I rapporten omtalas *fasta fornlämningar* och *övriga kulturhistoriska lämningar*. I samband med exploatering av områden som omfattar förstnämnda lämningar sker vanligen någon form av arkeologisk insats. Vid arkeologiska insatser kan också lämningars status komma att förändras och/eller behöva kompletteras.

Utifrån det äldre kartmaterialet från 1700- och 1800-tal framgår att större delen av delområdena var utmark åt de gårdar och byar som finns i trakten. Med undantag för den sydöstligaste delen var delområde 3 till största delen belägen inom Falla bys marker. Delområde 4 var del av byarna Hylte och Gådeberg, medan delområde 5 var del av Hylte bys marker. Till stor del visar kartorna ett öppnare landskap, då stora delar av utmarkerna fungerade som betesmark för gårdarnas och byarnas djur.

Inom delområde 3 var sedan tidigare fyra torplämningar kända. Denna studie har dock visat att sydvästra delen av delområdet ut-

gjort en utjord, som det gjordes en avmätning av 1750. Redan före detta år förefaller det alltså ha funnits äldre odlingsmark, möjligen även bebyggelse, inom området. Dock kan stora delar av den äldre åkermarken ha använts av senare tiders brukare. I den sydvästra delen av området kan även lämningar efter torpet Lunn finnas.

Inom delområde 4 var tidigare sex lämningar kända, fyra torplämningar, en minnessten, samt en gårdstomt (RAÄ 118). Om området på eller invid RAÄ 118 inom delområde 4 tas i anspråk, kommer sannolikt en arkeologisk undersökning att krävas, vilket Länsstyrelsen beslutar om. Utifrån fältbesiktning och kartstudie har också påvisats att ytterligare torplämningar (*Turkiet?* och *Ängen*), samt omfattande äldre odlingslämningar finns, eller kan finnas inom delområdet.

Inom delområde 5 fanns tidigare endast en registrerad lämning, en torplämning (RAÄ 179), som saknar beskrivning i fornminnesregistret.

Inom delområdena är inga värdefulla ängs- eller hagmarker registrerade. Ej heller förekommer några värdefulla miljöer eller objekt enligt kommunens kulturmiljöprogram. Emellertid är flera av dessa miljöer belägna relativt nära flera av delområdena. Delområde 3 och 4 omfattas delvis båda av Fallamosseområdet, Riksintresse nr 24 för naturvården. Detta område tangerar även östra delen av delområde 5. Detta kan innebära restriktioner ur naturmiljövårdshänsyn beträffande vad som får göras inom de delar av delområdena som omfattas av Fallamosseområdet.

Vid fortsatt exploatering av området förordar Jönköpings läns museum att en arkeologisk utredning, etapp 1, med bl a en noggrannare fältinventering, genomförs inom samtliga delområden. Studien har visat att ytterligare lämningar kan finnas och finns inom två av de tre delområdena och därför är det av vikt att försöka erhålla en bättre bild av vilken karaktär dessa lämningar är av, samt avgränsa deras utsträckning.

Administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr:	218/08
Beställare:	Nässjö Affärsverk AB
Fält- och rapportansvarig:	Rickard Wennerberg
Fältpersonal:	Rickard Wennerberg
Fältarbetstid:	2008-09-16
Län:	Jönköpings län
Kommun:	Nässjö kommun
Socken:	Bringetofta och Malmbäcks socknar
Församling	Bringetofta och Malmbäcks församlingar
Fastighetsbeteckning:	Ett flertal
Belägenhet:	Ekonomiska kartans blad 6E 5e Ekelsjö, 6E 5f Ulvahult, 6E 4e Vakås, 6E 4f Drageryd
Koordinater:	x 6376000 y 1421575 (delom- råde 3)
Undersökningsyta:	960 ha (sammanlagt område 1-5)
Fornlämningsnummer:	Ett flertal
Tidigare undersökningar:	Ej

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Tryckta källor

- Ahlqvist, B. 1991. *Kulturminnesvårdsprogram för Nässjö kommun. Maj 1989*. Nässjö kommun. Nässjö.
- Ahlqvist, B., Hagren, P. & Andersson, M. 2007. *Värdefulla byggnader och miljöer 2007*. Miljö- och byggnadsnämnden, Nässjö kommun. Nässjö.
- Ameziane, J. 2004. *Mitt i gravfältet 31b*. Jönköpings läns museum arkeologisk rapport 2004:60.
- Andersson, L., Fasth, T., Bengtsson, O., Bergengren, I. & Nielsen, K. 1994a. *Ängs- och hagmarker i Nässjö kommun. Del 1*. Länsstyrelsen i Jönköpings län. Jönköping.
- Andersson, L., Fasth, T., Bengtsson, O., Bergengren, I. & Nielsen, K. 1994b. *Ängs- och hagmarker i Nässjö kommun. Del 2*. Länsstyrelsen i Jönköpings län. Jönköping.
- Areslätt, T. 2008. *Stensättning, rest sten och kantställd håll. Undersökning av RAÄ 155:3 med anledning av avstyckning och bildande av fastigheterna Stavsjö 1:8 och 1:9*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2008:12.
- Bååth, K. *Öde sedan stora döden var ---: bebyggelse och befolkning i Norra Vedbo under senmedeltid och 1500-tal*. Del 1. Lund.
- Engman, F. 2003. *Mitt i riksintresset*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2003:39.
- Hagren, P. 1998. *Kulturmiljöprogram 1998*. Miljö- och byggnadsnämnden. Nässjö.
- Haltiner Nordström, S. 2003. *Bringetofta kyrkogård. VA-schakt inom Bringetofta kyrkogård*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2003:7.
- Johnsson, A. & Remmare, P-O. 1996. *Kulturmiljövårdens riksintressen: Jönköpings län*. Länsstyrelsen i Jönköpings län. Meddelande 96:4. Jönköping.
- Löw, E-L. 1978. Torp- och baststugebebyggelsen i Falla by, Malmbäck. *Då och nu i Nässjöbygden. Utgiven av Nässjöbygdens hembygdsråd i samarbete med Nässjö kommuns kulturnämnd. Årgång 3, 1978*. Sid. 87–106. Nässjö.
- Säll, L-E. 2001. *Hembygdsföreningens torpvandring. Malmbäck årskrönika 2000. Utgiven av Malmbäcks hembygdsförening. Årgång 18*. Sid. 88–94. Malmbäck.
- Varenius, L. 2000. *Almesåkraskeppet*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2000:35.
- Vestbö-Franzén, Å. 2008. *Håll i batten. Vindkraft på höglandets hjässa. Kulturhistorisk förstudie, del 1, inför planerad vindkraftspark vid Klappa*. Jönköpings läns museum, arkeologisk rapport 2008:39.

Otryckta källor

Lindqvist, G. 1981. *Översiktlig kulturhistorisk utredning och bevarandeförslag för Nässjö kommun. Juni 1980. Reviderad nov 1981*. Jönköpings läns museum, rapport. Jönköping.

Arkiv

F-Topo. Databas över ortnamn och äldsta belägg inom Jönköpings län. Upprättad av Jan Agertz. Jönköpings läns museum.

Jönköpings läns museums antikvarisk-topografiska arkiv.

Riksantikvarieämbetets fornminnesregister (FMIS).

Kartunderlag

Generalstabskartan Nässjö, RAK-id J243-27-1, 1875.

Sveriges geologiska undersökning SGU. Ser. Ah nr 11 Specialkarta. Berggrunden i Jönköpings län.

Arkivsök, lantmäteriets söktjänst:

Bringetofta socken:

Gådeberg E19-13:1, Storskifte på inägor [och utägor], 1807. Gustaf Esping.

Hylte E19-20:2, Storskifte på utmark/utägor, 1807. Jonatan Montelin, David Ulrik Montelin.

Kalvsås E19-21:1, Storskifte, 1806. Jonatan Montelin, David Ulrik Montelin.

Malmbäcks socken:

Falla E76-11:2, Avmätning, 1727. Jonas Petersson Duker.

Falla E76-11:3, Avmätning [kring utjorden Falla], 1750. Peter Duker.

Figurförteckning

Figur 1. Utdrag ur digitala fastighetskartan. Skala 1:150 000	4
Figur 2. Delområde 3–5 i relation till tidigare förstudie	8
Figur 3. Delområde 3–5 och omgivande lämningar och objekt	10
Figur 4. Södra delen av delområde 3 med rektifierad lantmäterikarta	12

Sensommaren-hösten 2008 gjorde Jönköpings läns museum en kulturhistorisk förstudie över fem delområden inom Almesåkra, Bringetofta och Malmbäcks socknar i Nässjö kommun. Förstudien gjordes med anledning av att Nässjö Affärsverk planerade för en vindkraftsetablering.

Denna rapport omfattar de tre sydligaste delområdena (delområde 3–5), vilka i huvudsak ligger mellan byarna Falla i väster, Gådeberg i öster, samt Hylte i söder och i Bringetofta och Malmbäcks socknar. Delområdena var i historisk tid utmärkt åt de omgivande gårdarna och byarna.

Den kulturhistoriska förstudien kunde visa att delar av de olika områdena innehåller betydligt fler lämningar av både äldre odlingsmark och bebyggelse än vad som tidigare var känt.

